

I ТҮЛҒА

«Көркем ұлы – бір туатын ғасырдың»

Мұхтар Әуезовтің болашағынан мол үміт күттірген сүйікті шәкірттерінің бірі Мүсілім Базарбаевтың өзі де бар ғұмырын шәкірт тәрбиелеуге арнады. Бұл мақаланы отызында орда бұзған, көрнекті ғалым, қоғам және мемлекет қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор Мүсілім Базарбайұлы Базарбаев ағамыздың ғибратты ғұмыры өскелең ұрпаққа үлгі-өнеге болар деген мақсатта ұсынып отырмыз.

Мүсілім Базарбаев 1927 жылы 15 мамырда қазіргі Қызылорда облысы, Сырдария ауданындағы Кеңірелі деген жерде туған. 1948 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті тарих-филология факультетінің журналистика бөлімін бітіргеннен кейін, жаңадан шаңырақ көтерген Қазақ КСР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтына аспирантураға қабылданды.

1951 жылы аспирантураны аяқтаған соң талапты жас институтқа қызметке қалдырылып, кіші ғылыми қызметкер жұмысын атқарды. 1952-1956 жж. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінде әдебиет және өнер жөніндегі нұсқаушы қызметін атқарды. 1955-1956 жж. КОКП Орталық Комитеті жанындағы Қоғамдық ғылымдар академиясында оқып, 1956-1961 жж. Қазақ КСР Ғылым академиясы Тіл мен әдебиет институты директорының орынбасары қызметін атқаруда көзге түскен жас маман 1961-1971 жж. жаңадан құрылған Әдебиет және өнер институтының директоры қызметін атқарды. 1971-1976 жж. Қазақ КСР Мәдениет министрі, 1976-1981 жж. Қазақ КСР Сыртқы істер министрі қызметтерін атқарды. 1981-1986 жж. Қазақ КСР Ғылым академиясы М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, 1986-1988 жж. Осы институттың Қазақстандағы Орыс әдебиеті мен Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімдерінің жетекшісі болып істеді. 1988

деген хабарыңыз кешігіп алынғандықтан газетке басылмады. Бұдан былай да жазып тұрыңыз» делінген.

Шалғай ауылда жүрген мектеп оқушысына Қазақстанның астанасы Алматыдағы республикалық газеттен келген хаттар жөнінде мұрағатта сақталған «Алғашқы қалам» деген мақаласында автор былай дейді: «1940-1941 жылдары «Октябрь балаларына» бір-екі хабарым жарияланып, дән-деп алғанмын. Енді «Лениншіл жасқа» жаза бастадым. Бір жазамын, екі жазамын, хабарым басылмайды. Ақырында мектептің драмалық үйірмесінде Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» пьесасы қойылғанын жазып жібергенмін. Бұған мөр басылған мынадай жауап алдым: «Сіз мектеп үйірмесінде «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» пьесасы қойылғанын асыра мақтайсыз. Республикалық академиялық театр да ол пьесаны дұрыс қоя алмағанда, мектеп үйірмесі қалай жақсы етіп қоя алады? Хабарыңыз осы себептен басылмайды. Бөлім менгерушісі Қ. Сүлейменов». Бала кездегі оқу-білімге деген осындай үлкен құмарлық оны астанадағы білім ордасы Киров атындағы (қазіргі әл-Фараби) Қазақ мемлекеттік университетіне алып келеді. Университетке түсу емтиханын тапсыруға кірсе, баяғы өзіне хат жазатын Қазыбек Сүлейменов оны фамилиясынан тани кетеді де талапкерді жылы шыраймен қабылдайды. Осы факультетті

«ҚАЗАҚТЫҢ МАНДАЙЫНА БІТКЕН ҒАЛЫМ» ДЕП ТҰМАНБАЙ МОЛДАҒАЛИЕВ АЙТҚАНДАЙ, ОЛ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ҮШІН ЕШТЕНЕДЕН АЯНБАҒАН АРЫ ТАЗА АЗАМАТ.

Әр алуан тақырыпта Әдебиет пен өнер туындыларына рецензиялар жазады. Б. Бұлқышевтың «Заман біздікі» атты шығармалар жинағына жазған, рецензиясы мен «Абай – великий казахский поэт», «Оның есімі ерлікке күреске шақырады», «Ұлы революцияшыл демократ А. И. Герцен», «Украин халқының революционер ақыны», «А. П. Чехов», «А. С. Грибоедов», «Орыстың ұлы демократы», «А. Н. Радищев» атты М. Е. Салтыков-Щедрин, А. Тоқмағамбетов, С. Торайғыров, А. П. Чехов, А. С. Грибоедов, А. И. Герценнің өмірі мен шығармашылығы жөніндегі мақалаларында ол өзінің ізденімпаздығы мен көркем шығарма табиғатын түсіне білетін талант екенін

араласқан жас әдебиетшілердің ішінен М. Базарбаевтың (авторлармен бірге) алғашқылардың бірі болып жазған 10-класқа арналған «Қазақ совет әдебиеті» оқулығы 1954 жылы жарық көрді. Бұл оқулықтың талап-тілекке сай жазылғандығын 1986 жылға дейін 11 рет қайта басылғанынан да көруге болады. Толықтырылып, түзетілген осы оқулық 1989 жылы 11-класқа арналып қайта жазылды да, 1994 жылға дейін басылып отырды. Олай болса, өткен ғасырдың екінші жартысында мектеп қабарғасында білім алғандардың барлығы да оның шәкірттері болып саналмақ.

М. Базарбаев мемлекет қайраткері ретінде де үлкен қызметтер атқарды. Мәдениет министрі бол-

ашуы нақты мысал бола алады. Жаңадан ашылған театр бөліміне баспасөзде танылып жүрген, өзіндік айтары бар Әшірбек Сығайды шақырып алып басшы етіп тағайындаса, ол кейін білікті театр сыншысы ретінде республика мен алыс-жақын шетелдерге танылды. Сол тұста өлеңдерімен баспа бетінде көріне бастаған жас ақын Нұрлан Оразалинді Мәдениет министрлігі жанындағы репертуарлық коллегияға редакторлыққа шақырған жас кадрларды даярлау үшін консерваториядан театр институтын бөліп, жеке ғылым ордасы етуді сұраған да Мүсілім Базарбаев болатын. Қазіргі таңда осы екі оқу орны да өнерпаз жастарды тәрбиелеуде. Осылардың қатарында институт директоры болып жүрген кездегі өнертанушы ғалым Бағыбек Құндақбайұлының диссертациясының Алматыда қорғалуына мұрындық болғанын да баса айтуға болады.

1970 жылдың 17 қыркүйегінде Қазақстан Орталық Партия Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауында болғандығын растайтын құжатта Мүсілім Базарбаевтың Алматы қаласынан драма театр, кітапхана, өнер қайраткерлеріне пәтер және Гурьев, Өскемен, Петропавл сынды облыс орталықтарында жаңа театрлар салу мәселесімен барғаны жазылған. Бұл ұсынысқа бірінші хатшы қолдау көрсетіп, сол сәттен-ақ белгілі адамдарға тапсырған. Осындай мәліметтерге қарап отырып, оның қазақ халқының жарқын болашағы үшін жанын аямай еңбек еткенін аңғаруға болады.

Бірінші хатшының қабылдауынан шыққан соң, келесі күні ақ Артем Мисанович Варганян екеуі аталған ғимараттарды салатын жерді көруге барған. Сол, Құрманғазы көшесіндегі үйге 1972 жылы мәдениет министрі

залында М. Базарбаевтың ұйымдастыруымен, басшылығымен өткен республикалық айтыс күні бүгінге дейін өз жалғасын табуда. 1982 жылы Алматы облысы ақындары Енбекшіқазақ ауданының орталығы Есікте осы бастаманы жалғастырса, 1984 жылы қазақ телевизиясы бұл істі қолға алып, жаңаша әр бергенін, кейін оның Талдықорған, Қызылорда, Шымкент, Алматы сынды оңтүстік облыстарда жалғасын тапқанын баса айтқан жөн. Олай болса, М. Базарбаев – атадан-балаға мирас болған суырып салма өнерінің кеңестік дәуір тұсында қайта жандануына бірден-бір себепкер болған үлкен мәдениет қайраткері.

Мүсілім Базарбаевтың өр тұлғасын аша түсер деректердің бірі – замандастарының естеліктері мен ақындардың жыр шашулары. Жұбан Молдағалиев бастаған талай қазақ ақыны Мүсілім есімін мәңгілік жадымызда сақтау тұрғысында сан алуан мазмұндағы жыр жолдарын арнады. Олардың бір парасы қазақ халқы үшін атқарған ерен еңбегін тілге тиек етті.

«Қазақтың мандайына біткен ғалым» деп Тұманбай Молдағалиев айтқандай, ол қазақ халқы үшін ештеденен аянбаған ары таза азамат. Қазақтың ақын қыздарының бірі Нәзікен Алпамысқызы «Пір тұттың қазақ қонысын» деп жырласа, шәкірті Шөмішбай Сариев ұстазының дара туған дарын иесі екендігін «Көркем ұлы – бір туатын ғасырдың» деген жолдармен жырға қосты.

Қазақ елінің мәдениеті мен әдебиетіне қомақты үлес қосқан ғалымның еңбек жолы ұлт тарихымен тығыз байланысты болса, Қазақ ғылымының қара шаңырағы Қазақ КСР Ғылым академиясының алғашында Тіл және әдебиет кейін Әдебиет және өнер институты болып жеке отау тіккен осы институттың тарихын да

биет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімдерінің жетекші ғылыми қызметкері. 1988-1995 ж.ж. Қазіргі және әдебиет бөлімінің меңгерушісі ретінде ұлт әдебиетінің зерттелуіне үздіксіз үлес қосып, тәуелсіз Қазақстанның кеңестік дәуір әдебиетін жаңаша бағалаудың жобасын жасап, соның негізінде жасалған ұжымдық зерттеулерге басшылық етті.

М.Базарбаевтың негізгі мамандығы әдебиетші, сыншы болғандықтан ол жөніндегі әңгіме бөлек болмақ. Бұл мақалада оның жастық шағынан бірер мысал келтіріп, қоғамдық қызметтерін сөз етпекпіз. Ғалымның жазу-сызуға құмарлығы мектепте оқып жүрген шағынан басталады. Соғысқа дейін 5-6-сыныптарда оқып жүргенде Қазақстанның астанасы Алматыдан шығатын «Октябрь балалары» (кейінгі «Қазақстан пионері») газетінде бірнеше мақаласы шығады: «Біздің ауылда монша салынды», «Қызыл бұрышта» (мектептің), «Көркем өнерпаздар үйірмесі жұмыс істейді» деген секілді. Екі-үш мақаласы шығып, жазу-сызуға деген құштарлығы артқан жас талапкер ендігі жерде жастардың республикалық газеті «Лениншіл жасқа» мақала жібереді. Осы жөнінде ғалымның жеке мұрағатында сақталған «Лениншіл жас» газетінің Қызылорда облысы, Сырдария ауданы, Бірқазан ауылындағы «Қызыл егінші» бастауыш мектебінің оқушысы М.Базарбаевқа жіберген хаттарынан да біраз сырды аңғаруға болады. 1941 жылдың 17 сәуірінде газеттегі мектеп бөлімінің бастығы Бұрышбаев жіберген хатта:

«Базарбаев жолдас!

«Мектебіміздегі отличниктер»

де талапкерді жылы шыраймен қабылдайды. Осы факультетті 1948 жылы текенің болып бітірген бағушылардың барша жиналысымен біліміздің түкпір-түкпіріне тарай бастағанда М.Базарбаев республикалық жастар газеті «Лениншіл жаста» қалады. Себебі ол бұл жерде студент кезінен бастап қызмет ете бастаған болатын. Еңбек жолын бастаған киелі шаңырағы жөнінде кейіндері: «Қазір қазақ журналистикасының дәстүрі толық орнығып бекіді. Талантты қалам шеберлері бар. Солардың көбі «Лениншіл жастан» тәрбиеленіп шықты. Бұл газет, мәселен, бір «кіші университет» есебінде талай жас талапкерді даярлады. Оның алғашқы дәуірі жиырмасыншы жылдарға дейін кететінін айтпасақ та жалпыға мәлім», дейді. Кіші университет саналған бұл орда болашақ ғалымның көп ізденуіне, қаламының ұшталуына, не нәрсені де зерттей білуге төселуіне көп септігін тигізді. Оны жас журналистің алғашқы мақалаларынан да көруге болады. Ол әдеби-сын мақалаларымен 1948 жылдан көріне бастады. Әр алуан тақырыпта әдебиет пен өнер туындыларына бағамдар жасады.

Еңбек жолын журналист болудан бастаған болашақ ғалымның қаламы төселуіне «Лениншіл жас» газетінің де ықпалы болды. Осы жылдар болашақ ғалымның қаламын ұштай түскені рас. Аталған газетке еңбек озаттары және мәдениет, өнер жөніндегі әртүрлі мақаланы жиі жариялады. Олардың біразын М.Базаров деген бүркеншек атпен берсе, енді біршама бас мақалалардың авторын көрсетпей жариялап отырды. Ол әдеби-сын мақалаларымен 1948 жылдан көріне бастайды.

рында ол өзінің ізденімпаздығы мен көркем шығарма табиғатын түсіне білетін талант екенін білгеннен соң, «Түркістан» және «Жамбылдың арқындық шеберлігі»; Абай туралы: «Гордость казахского народа», «Казахский поэт – просветитель» атты С.Торайғыров, Б.Бұлқышев, Ж.Жабаев, А.Құнанбаев туралы мақалаларынан жас талаптың шығарма табиғатына терең бойлауы байқалды. 1954 жылы А.Құнанбаевтың қайтыс болғанына 50 жыл толуын атап өтетін кезде М.Базарбаев «Советская культура» газетіне «Абай – великий поэт-реалист» атты мақаласын жариялады. Осы мақаланың қолжазбасын алғандығын айтып редакция алқасы атынан өнертану бөлімі редакторының орынбасары Н.Толченова М.Базарбаевқа жауап хат жазған. Ғалымның жеке мұрағатында сақталған осындай хаттардан оның сонау елуінші жылдардан бастап Одақ көлемінде таныла бастағанын аңғаруға болады.

Өзінің ізденімпаздығымен ерекше көзге түскен жас журналистің 1953 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінде жарияланған «Қазақ әдебиетінің оқулығын жазу туралы», «Қазақ әдебиетінің тарихынан сапалы оқулық жазу керектігі жөнінде» атты мақалалары әдебиетші қауым арасынан қолдау тауып, оқулық жазу науқаны басталып та кетті. 1954 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясы президумы мәжілісінің қаулысы бойынша белгілі ғалымдар М.Әуезов, С.Мұқановтардың басшылығымен М.Базарбаев (Е.Лизунова, А.Нұрқатов, Х.Сайкиев, С.Сейітовтармен бірге) оқу құралын жазатын авторлардың құрамына енді. Оқулық жазуға

М.Базарбаев мемлекет қайраткері ретінде де үлкен қызметтер атқарды. Мәдениет министрі болған жылдары КСРО құрамына өткен облыстардың мәдениет министрлерінің атынан шетелдерде өткен халықаралық конференциялар мен конгрестердің ұйымдастырушысы және тұрақты баяндамашысы болды. КСРО Мәдениет министрі Екатерина Фурцеваның Қазақстан Республикасының Мәдениет министріне тегіннен тегін көңілі түспегені белгілі. Қазан төңкерісіне дейін «жабайы, көшпелі» халық саналған қазақ елінің Мәдениет министрінің Кеңес Одағының алдына оқ бойы озық шығуының да басты сыры М.Базарбаевтың кең эрудициясына келіп тіреледі. Себебі қазақ және кеңес елінің әдебиеті мен мәдениеті жөнінде жасаған баяндамаларының да көтерген жүгі ауыр еді. «Қазіргі заман және өнер» (1972), «Қоғамдық даму және өнер» (1973), «Әдебиет пен өнердің қоғамдық функциясы» (1974), «Өнердің ұлттық және интернационалдық мазмұны» (1975), «Советтік мәдениет және оның шетелдік «сыншылары» (1976) атты баяндамаларында мәдениет пен өнердің шешімін күткен өзекті мәселелерін көтере білді. Сол тұстарда өткен әлемдік симпозиумдарда Кеңес Одағы атынан Швеция (1966), ФРГ (1972), Индонезия (1973), Чехословакия (1973), Дания (1975), Конго (1980) елдерінде сөз сөйлеп, Кеңес Одағының мәдениеті мен өнерін әлемге танытқан М.Базарбаев.

Мәдениет министрінің келесі бір жетістігі – жас кадрларды тәрбиелеуге қосқан үлесі. Оған Қазақстан Мәдениет министрлігінің жанынан республикадағы 27 театрды басқаратын театр мен репертуарлық коллегия бөлімдерін

латын жерді көруге барған. Сол, Құрманғазы көшесіндегі үйге 1972 жылы мәдениет министрі қаншама өнер иесіне патер қалып табыс етті. Малаев (қазіргі Маняса) көшесіндегі жатақханада бүтінге дейін жас өнерпаздар тұрып келеді. Осылайша, өнер қайраткерлеріне тұрғын үй, жатақхана салуды да мәдениет министр басшылыққа алып қадағалап отырған.

Осы тұста атқарылған дүниелерден көзге түсетін – Қазақстанның астанасы Алматының төрінен сәулетті ғимараттар салу. Алматы қаласының орталық көшесі Достық пен Абай даңғылының қиылысындағы архитектурасы КСРО Мемлекеттік сыйлығына ие болған Республика сарайы мен 600 орындық «Арман» кинотеатры, Абай даңғылындағы 800 орындық Лермонтов атындағы Орыс драма театры, М.Әуезов атындағы Академиялық қазақ драма театры, Пушкин атындағы (қазіргі Ұлттық) кітапхана, 4 500 орындық Спорт сарайы (қазіргі Балуан Шолақ атындағы), Қазақ Циркі мен Ақтерлер үйі және мәдениет қызметкерлерінің Білімін жетілдіру институты, Көркем галерея, Шығармашылық үйі, Достық үйі сынды толып жатқан сәулетті ғимараттар да мәдениет министрінің сұранысы бойынша салынған. Осылайша, билік басында отырған тұста Мүсілім аға Алматы қаласы мен облыс орталықтарында бой көтерген мәдениет ошақтарының ашылуына түрткі болды.

Осы жылдары Мүсілім Базарбаевтың басшылығымен біршама мәдени шаралар жүзеге асты. Оның аса көңіл бөлген мәселесінің бірі – айтыс өнерінің қайта жаңдануы. 1980 жылы М.Әуезов атындағы Қазақ драма театрының

кейін Әдебиет және өнер институты болып жеке отау тіккен осы институттың тарихын да М.Б.Базарбаев есімсіз сөз етуі мүмкін емес. Себебі ошаратанған институттың тұңғыш директоры және М.Әуезовтің үлкен үміт артқан шәкірті. 1961 жылы М.Әуезов дүние салғанда ұстаз арманын іске асырып, аталған институтты аяғынан тік тұрғызғанда М.Базарбаев екенін бүтінгі ұрпақ біле бермес.

Осындай сан алуан еңбектерімен бірге ол көркем аудармаға да араласып, В.Губарев пен А.Гусев құрастырған «Вожатый кітабын» (екінші кітап, 1953) М.Әлімбаевпен бірге тәржімалады. И.С.Тургеневтің таңдаулы төрт повесі («Первая любовь», «Вешние воды», «Ася», «Постоялый двор») «Алғашқы махаббат» деген атпен жеке кітап болып шықты (1960-1968), Аристофанның «Лисистрата» және «Фесмофорлар мейрамындағы әйелдер» комедияларын (1981), М.Ибрагимбековтің «Мезозей тарихы» пьесасын (екі көріністі, 1977) аударғаны белгілі. Алайда оның жеке мұрағатынан осы аталғандармен бірге және бірнеше көркем аудармасы табылды.

«Жігітке жеті өнер де аз» дейді халқымыз. Жоғарыда сөз болған Мүсілім Базарбайұлының бір басынан табылған өнерлер оның «сегіз қырлы, бір сырлы» болғанын байқатады. Олай болса, бүгінгі өскелең ұрпақтың да ағаларымыз тәрізді Отанын, елін, ұлтын сүйген патриот болып өсуіне тілектеспіз.

Гүлжанан ОРДА,

М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының докторы